ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

گۇڭ غۇجىلار

مەۋلانىنىيازخان ھاجى

بۈنىڭدىن 210 يىل ئىلگىرى (1780 - يىللار) دىكى مەنچىڭ خاندانلىقى دەۋرىدە، قەشقەر، خوتەن، يەكەن قاتارلىق جايلاردا ئامبال بولۇپ تۇرغان خان (خەنزۇ) يەكەننى مەركەز قىلىپ، پۈتۈن جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان. ئەنە شۇ چاغدىكى خان جەمەتىنىڭ ھۆكۈمرانى يەكەندىكى ئامبال يامۇلىغا خوتەندىن بىر كىشىنى ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتمەكچى بولۇپ، بۇ ۋەكىلنى قاراقاش تىۋەت يېزىسىنىڭ چاقار كەنتىسىدىن (شۇ چاغدىكى ئاۋام خەلقىنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن) ھېزىم ئاخۇن دېگەن كىشىنى تەيىنلەپ ئەۋەتكەن.

ھېزىم ئاخۇن يەكەندىكى خان ئامبال يامۇلىغا بېرىپ، خەلقىنىڭ ئەھۋالىنى يەتكۈزۈپ، خان ئامبال بىلەن ئەھۋاللاشقان. بۇ چاغدا ھېزىم ئاخۇن خان ئامبالغا ناھايىتى يېقىپ قالغانلىقتىن ئۇنىڭغا «ھەششا قىز» دېگەن مەنسەپنى بەرگەن.

ھېزىم ئاخۇن شۇنىڭدىن باشلاپ، خان ئۈچۈن ساداقەت كۆرسەتكەنلىكتىن مەنسىپى بارا - بارا ئۆسۈپ، «ئىشقى بەگ» دەپ نام ئالغان. ئۇ خانغا تېخىمۇ ئەرزىپ كەتكەنلىكتىن خان تەرىپىدىن «ھېكىم»

دېگەن ئاخىرقى چوڭ مەنسەپكە ئېرىشىپ خوتەنگە ئەۋەتىلگەن. ئۇ، خوتەنگە كەلگەندىن كېيىن، خوتەن قاراقاشنىڭ يەرلىك ئەمەلدارلىرىنى باشقۇرۇپ، پۇقرالارنىڭ كۈچى بىلەن بوز يەر ئېچىپ، تېرىلغۇ يەرلەرنى كۆپەيتىپ، كۆپلىگەن يەرلەرنى ئۆزى ئىگىلەپ، بىر قىسىم يەرلەرنى دېھقانلارغا تۇتقۇزغان. قاراقاش ناھىيىسىنىڭ كۆپلىگەن كەنتلىرىدىكى يەر - زېمىن ھوقۇقى ئۇنىڭ ئىلكىدە بولغان.

ھېزىم ھېكىمبەگنىڭ 1780 - يىلدىن 1949 - يىلغىچە بولغان 169 يىل ئىچىدە ئالتە ئەۋلادى ئۆتكەن بولۇپ ئۇلار: ھېزىمشاھ ھېكىم ئوغلى خۇش كېپەك، خۇش كېپەك ھېكىم ئوغلى مۇبارەكشاھ ھېكىم، مۇبارەكشاھ ھېكىمنىڭ ئوغلى مۇھەممەت ئىلى گۇڭ، مۇھەممەت ئىلى گۇڭنىڭ ئوغلى مۇسا گۇڭ، مۇسا گۇڭنىڭ ئوغلى ناسىر گۇڭ، ئەپرۇز گۇڭ، زايىت گۇڭ، ئىمىن ئەلەم، مۇھەممەتخان گۇڭ قاتارلىق بىر قانچە چوڭ - كىچىك ئوغۇل - قىز «گۇڭ» لاردىن ئىبارەت.

ھېزىمشاھ ھېكىمدىن باشلانغان مەنسەپ ۋارىسلىرى مۇھەممەت ئىلى گۇڭ دەۋرىگە كەلگەندە ئۇلار ئۆزىگە ھوقۇق، ئىمتىيازىنى كۈچەيتىش مەقسىتىدە مۇھەممەت ئىلى گۇڭنى «ھاكىم» قىلىپ بېيجىڭدىكى خان قېشىغا خوتەننىڭ ۋەكىلى سالاھىيىتى بىلەن ئەۋەتىدۇ. مۇھەممەت ئىلى بېيجىڭغا مېڭىش ۋاقتىدا بىر ياغاچ ھارۋىغا بىر تۇپ نەشپىت كۆچىتىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ ماڭىدۇ. ئۇ بېيجىڭغا يېتىپ بارغۇچە بولغان

بىر يىل ئىچىدە نەشپىت كۆچىتى كۆكلەپ شاخ-پۇتاق چىقىرىدۇ.

خان ئالىيلىرى مۇھەممەت ئېلى ئېلىپ كەلگەن بۇ ئاجايىپ ئۆزگىچە سوۋغاتنى كۆرگەندىن كېيىن ئۇنى ھەيرانلىق ۋە خۇشاللىق ئىلكىدە قوبۇل قىلىدۇ. ھەمدە ئۇنىڭ مەنسىپىنىڭ كۆتۈرۈلۈشىگە ئىمكان تۇغۇلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن مۇھەممەت ئېلى ھاكىمنىڭ مەرتىۋىسىگە «گۈڭ» دېگەن مەنسەپ نامى قوشۇلۇپ، «مۇھەممەت ئېلى گۈڭ» دەپ ئاتىلىدۇ. ھېزىمشاھ ھېكىمنىڭ مەنسەپ ۋارىسلىرى ئەنە شۇ «مۇھەممەت ئېلى گۈڭ» زامانىدىن باشلاپ «گۈڭ غوجىلار» دەپ ئاتىلىدۇ.

«گۈڭ غوجىلار» نىڭ ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش تارىخى 1780-يىلى ھېزىم شاھېكىمنىڭ ھۆكۈمرانلىق دەۋرىدىن باشلىنىپ 1948-يىلى زايىت گۈڭنىڭ ۋاپاتىغا قەدەر 168 يىل داۋاملىشىپ ئالتە ئەۋلادىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان.

1949-يىلى 10-ئاينىڭ 1-كۈنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ھېزىمشاھ ھېكىمدىن باشلانغان «گۈڭ غوجىلار» مەنسەپ ۋارىسلىق تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلىدۇ.

«گۈڭ» دېگەن ئاتالغۇ شۇ ۋاقىتتىكى ھاكىمىيەتنىڭ قانۇنىدا «ۋاڭ» «گۈڭ»، دېگەن ئىككى خىل مەنسەپنىڭ بىرسىنىڭ نامى بولۇپ، «ۋاڭ» باشلىق، «گۈڭ» مۇئاۋىن باشلىق دېگەن مەناغا ئىگە ئىدى.

«گۆك» لارنىڭ ھاكىمىيەت تامغىلىرىدىكى خەنزۇچە خەت «گۆك يىچۇ» دەپ ئوقۇلغان بولۇپ «ۋاڭ» لار قۇمۇل، تۇرپان، كۇچار قاتارلىق جايلاردا «گۆك» لار جەنۇبىي شىنجاڭ تەۋەلىكىدە ھۆكۈمرانلىق يۈرگۈزگەن.

«گۆك» لۇق مەنسەپ شۇ چاغدا يەرلىك ئەمەلدارلارنى مەنسەپكە قويۇش، مەنسەپتىن قالدۇرۇش، يۆتكەش، ھەتتا ئامباللارنىمۇ خالىغانچە مەنسەپتىن ئېلىۋېتىش، قويۇش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇپلا قالماي يەرلىك ئەمەلدارلارنىمۇ خالىغانچە باشقۇرۇش ھوقۇقىغا ئىگە ئىدى.

كېيىنكى زامانلارغا كەلگەندە ئامباللار «گۆك» لارنى باشقۇرۇش ھالىتى شەكىللەنگەن. «گۆك»لار ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋرلەردە قارا قاش ناھىيىسىنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا كۆپلىگەن يەرلەرنى (يېڭى ئېچىلغان بوز يەرمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) ئىگىلىۋالغانىڭ سىرتىدا، قارا قاش دائىرىسىدە «ئاق مەدرىسە»، «چوڭ مەدرىسە»، «قوخ كۆل مەسچىت»، «چاقار مەدرىسە»، «سىرلىغ مەسچىت» قاتارلىق تۆت جايدا مەدرىسە بىنا قىلغان. تۆت جايغا مەسچىت سالدۇرغان. «گۆكلار» بۇ مەدرىسە - مەسچىتلەرگە كەنتە نامىنىڭ باش ھەرىپى «قاف» (ق ھەرىپى) بىلەن كەلگەن كەنتلەردىكى پۈتۈن يەر - زېمىنلىرىنى «ۋەخپە قىلدىم» دەپ تۆلىيە (ئىسپات خېتى) قىلىپ، بۇ تۆلىيىگە ئاقساراي كەنتىدىن توپاققا مىنىپ «ئەلەم» لىك

قىلىندىغان ئەلەم قاتارلىق 6 ئاخۇن ئۆز موھۇرلىرىنى بېسىشقان. بۇ يەرلەر ھازىرقى قاراقاش بازىرى ئىچىدىكى قەن زاۋۇتى ئورنى ئالدىدىكى تېرىلغۇ مەيدان - (كونا ئىسمى قۇملۇق دەپ ئاتىلاتتى) دىن 500 مو، قارا باغدىن 400 مو، قۇدۇغلىدىن 300 مو، ھازىرقى پۇچاقچى يېزىسىنىڭ «قۇمئېرىق» كەنتىدىن 400 مو، قاراماندىن 400 مو بولۇپ جەمئىي 2000 مودىن ئارتۇق يەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مۇشۇنچىۋالا كۆپ يەرلەر ئەينى ۋاقىتلاردا مەدرىسە مەسچىتلەرگە ۋەخپە قىلىپ ئايرىپ بېرىلگەن.

ئۇنىدىن باشقا يەنە خان يارلىق چۈشۈرۈپ، قارا قاشتىن 50 ئۆيلۈك يوقسۇل دېھقاننى «گۈڭ»لارنىڭ خىزمىتىگە قويغان. بۇ 50 ئۆيلۈك دېھقان يىلبويى گۈڭلارنىڭ بوز يەر ئېچىش، تېرىلغۇ يېرىگە ئىشلەش، ئۆي ئىشلىرىنى قىلىش قاتالىق ئېغىر ئەمگەكلىرىنى ئۈستىگە ئالغان. بۇ يوقسۇللارنىڭ ئەۋلادى - كۆپەيگەنسېرى «گۈڭ» لارنىڭ ئۇلارنى قۇل قىلىش ۋاستىسى تېخىمۇ كۈچىيىپ، ئۇلار كۈن بويى — ئاچ - زارلىقتا ئېغىر ئەمگەكتىن قۇتۇلالمىغان. زۇلۇمغا چىدىمىغان خەلق، قارا قاشقا ئامبال قىلىپ ئەۋەتىلگەن بېك دارىنغا ‹خەنزۇ› ئەرز-شىكايەت قىلىپ، «گۈڭ» لارنىڭ زۇلۇمىغا نارازىلىق بىلدۈرگەن. بېك دارىن بېيجىڭدىكى خانغا بۇ ئەھۋالنى مەلۇم قىلغاندىن كېيىن خاندىن جاۋاب

خەت كېلىپ 50 ئۆيلۈك دېھقان «گۇڭ» لارنىڭ خىزمىتىدىن بوشىتىپ قويۇلغان. «گۇڭ» لارنىڭ تۇرلۇك - خىراجەت - چىقىملىرىنى - قاراقاش تەۋەسىدىن يىغىدىغان تۇياق بېجى ئارقىلىق قامداش بەلگىلەنگەن. «گۇڭ» لار بىر نەچچە يىل تۇياق بېجى ئېلىپ ئۆزلىرىنى باققان بولسىمۇ — شۇ چاغدىكى ھۆكۈمەت «تۇياق بېجى» دىن ئۇلارنى بەھرىمەن قىلىشنى توختىتىپ، ئايلىق مائاش بېرىش يولغا قويۇلغان. شۇنىڭ بىلەن گۇڭلارغا خوتەندىكى ئاشلىق سېكىدىن كۆپ مىقداردىكى بۇغداي مائاش ئورنىدا بېرىلگەن.

«گۇڭ» لار ئۆزلىرىنىڭ تەختى ۋارىسلىق تۈزۈمىنى قوغداش ئۈچۈن ئۆز دەرگاھىغا 16 نەپەر قوراللىق ئەسكەر تۇرغۇزۇپ، ئالاھىدە ئىمتىيازغا ئىگە بولغان. ئۇلار سەپەرگە چىققاندا ياكى مېھمانىدارچىلىق ئىشلىرىغا ماڭغاندا خەنزۇچە سېرىق، قىزىل، قارا ئۇزۇن كىيىملەرنى كىيىپ، جو① ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇراتتى. جونى 24 ئادەم يەلكىسىگە ئېلىپ تاۋۇت كۆتۈرگەندەك كۆتۈرۈپ ماڭاتتى. ئالدى - كەينىدە ساقچى، يايى ۋە بىر قانچە پايلاقچىلار چۇقان - سۈرەن كۆتۈرۈپ - داغدۇغا پەيدا قىلىشاتتى.

بەدەۋلەت ھاكىمىيىتى تىكلەنگەن 18 يىل ئىچىدە

---

① جو — ئىككى تەرىپىدە شوتىسى بار، ئوتتۇرى سايىۋەن قىلىنغان تەختىراۋان.

(بۇ چاغدا مۇسا گۆك ۋارىسلىق ئۇستىدە تۇراتتى،) «گۆڭلار» نىڭ ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقى ئاجىزلاپ كەتتى. لېكىن بەدەۋلەت ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن بېيجىڭدىن ئۈرۈمچىگە رەئىس قىلىپ ئەۋەتىلگەن، — دۇدۇ ئىسىملىك خەنزۇ ئۈرۈمچىدىن مەخسۇس ئادەم ئەۋەتىپ، ئۆزلىرىنىڭ ھۆكۈمىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلغان ۋە ئۇلار تەرىپىدىن «گۆك» لوق مەنسىپىگە ئېرىشكەن مۇھەممەت ئېلى «گۆك»، مۇسا «گۆك» لارنى ئىزدەپ تېپىپ، مۇسا «گۆك» بىلەن، ئىمىن ئەلەمنى بېيجىڭغا بىللە ئېلىپ بارغان. بېيجىڭخانى مۇسا گۆڭغا قايتىدىن «گۆك» لىق مەنسىپىنى بېرىپ قايتۇرغاندىن كېيىن، دۇدۇ مۇسا گۆڭنىڭ ئوغلى ناسىر گۆڭنى چەرچەن ناھىيىسىگە ئامباللىققا، زايىت گۆڭنى ھەربىي باشلىقلىققا تەيىنلىگەن. بىر نەچچە يىل چەرچەنگە ئامبال ۋە ھەربىي باشلىق بولۇپ تۇرغان بۇ گۆڭلار «توڭلۇغ» «تۇڭلۇغ باشلىقى» دېگەن ناملار بىلەن ئاتالغان. گۆڭلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق ئورنى قايتا تىكلەنگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىش دائىرىسىمۇ كېڭىيىپ بارغان. شۇنىڭدىن باشلاپ سىيىت گۆك يېڭىسار ناھىيىسىگە گۆك، ناسىر گۆك ئامبال، زايىت گۆك ھەربىي باشلىق قىلىپ تەيىنلەنگەن. كېيىن زايىت گۆك غۇلجا، ئاقسۇ، كۇچا، ئۈرۈمچى قاتارلىق جايلاردا ۋالىي، بانكا باشلىقى بولۇپ ئىشلىگەن.

كېيىنكى تەختى ۋارىسلاردىن ئەپرۇز بەگ قارا

قاش ئىككى مىڭغا بەگ. مەھەممەتخان غوجا قاراقاشنىڭ بېگى ھەم ماخوسەن دەۋرىدە ئامبال، گومىنداڭ دەۋرىگە كەلگەندە ئۇيېزد ئۇيۇشمىسىغا رەئىس بولغان. ئۇ 1948 - يىلى قاراقاش «قۇملۇق» تىكى ئۆيىدە ۋاپات بولغان.

ئىمىن ئەلەم گۆك ئۆز دەۋرىدە قاراقاشقا بىرنەچچە يىل ئەلەم بولغان. 1933 - يىلى يەكەننىڭ ۋالىيسى، ماخوسەن دەۋرىدە قاراقاشنىڭ ئامبىلى بولغان. كېيىن شىڭشىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۈرمىدە ئۆلگەن.

گۆك غوجىلارنىڭ ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش ئورنى قاراقاش ناھىيىسىدە بولۇپ، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت دائىرىسى بىر قەدەر كەڭ بولغان. ئۇلارنىڭ خوتەن، كېرىيە ناھىيىسىنىڭ لايسۇ قاتارلىق جايلاردا ئۇرۇغ تۇغقانلىرى ۋە مۇناسىۋەتلىك يېقىن - يورۇقلىرى بار. ئۇندىن باشقا خوتەندە ئۆتكەن ئەخمەتتوختى ئەلەم، ھەبىبۇللا مۇپتى ھاجى، (ئابدۇراخمان خان غوجىنىڭ ئاتىسى) خان ئاغىچا خېنىم (ئانىسى) قاتارلىق، «خوجا» لار بىلەنمۇ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى بار ئىدى.

تارىختا مەلۇم ئىز قالدۇرۇپ كەتكەن «گۆك غوجىلار» قارا قاش ناھىيىسىنىڭ تىۋەت يېزىسىدىكى چاقار كەنتىدىن بولۇپ ئۇلارنىڭ 6 - بوۋىسى ھېزىشاھ ھېكىم بېيجىڭدە قازا تاپقان (بېيجىڭگە بارغان، قازا تاپقان ۋاقتى توغرىسىدا ئېنىق مەلۇ-

مات يوق) «گۈڭ» ئەۋلادلىرىدىن خۇش كېپەك، مۇبارەكشاھ، مۇھەممەت ئېلى، مۇسا، ناسىر، ئەپرۇز، مۇھەممەتخان، زايىت قاتارلىق «گۈڭ» لارنىڭ ھەممىسى ھازىرقى تمۋەت يېزىسىنىڭ چاقار مەدرىسى ئالدىدىكى شامگۆر قىلىنغان مەقبەرىگە دەپىن قىلىنغان.

«گۈڭ» لار قازا تاپسا «گۈڭ» لۇق مەدرىسە - مەسچىتلەرگە ئاخۇن بولغان كىشىلەر قەبرىگاھتا 40 كېچە - كۈندۈز قونۇپ دۇئا - تىلاۋەت قىلغان. ئەگەر «گۈڭلار» نىڭ قەبرىسىدىكى دۇئا - تىلاۋەت ۋاقتى تەرك ئېتىلسە، ئاخۇن دىنى ئىمتىيازى ۋە بولۇپ بېرىلگەن ۋەخپە يېرىدىن مەھرۇم قىلىناتتى.